

Touha po konci světa

Jürgen Moltmann

Co spojuje apokalyptický terorismus s novým světovým pořádkem

Scenář zločinu z 11. září 2001 v New Yorku a Washingtonu mnoho lidí překvapil a znejistil svou apokalyptičností.

Podívejme se znovu na to, co se stalo: na jedné straně Světové obchodní centrum, symbol globalisujícího se pokroku moderního světa, a Pentagon jako symbol supersíly USA – na druhé straně anonymní masoví vrazi, vykonavatelé – jak oni věří – rozsudku nadpozemské moci.

Smysl a účel atentátů není jasný. Bin Ladin a Mullah Omar mluví o odvetě za příkoří, která utrpěl islám, o boží odplatě proti nevěřícím a o zničení Ameriky. Má takové odvolávání se na náboženství kriminální charakter? Podcenili jsme tyto náboženské akcenty stejně, jako když v Iránu vystoupil fundamentalista Chomejní proti pokrokovému šáhu Rezá Pahlavímu?

Hrůzostrašné drama z 11. září vychází z představy moderního rozumu, která má vlastní logiku i důslednost. Atentátníci nebyli analfabeti ze slumů třetího světa, kteří mávají kalašnikovými nýbrž vzdělaní, dobře vycvičení muži pocházející z vážených rodin. Dramaturgie jejich počínání byla bezpochyby náboženská, ale tato charakteristika nestačí – zjevně byla naplněna eschatologickým patosem konce. My jej sice označujeme slovem „apokalyptický“, ale má to jen málo společného se starou apokalyptickou tradicí.

Konec dějin a dovršení dějin

Ani Světové obchodní centrum a Pentagon nejsou jen centry moderního obchodu a vojenského rozvažování, ale mají rovněž symbolickou funkci. Podíváme-li se pozorněji, pak zde nalezneme jiný náboženský vzor než apokalyptický »konec světa«, a to vzor miléniový, představující »naplnění – dovršení světových dějin« globalisací hospodářské a vojenské moci. Také tento myšlenkový obraz je opanován pathosem konce a nenechává žádnou alternativu. Co se stalo 11. září v New Yorku a Washingtonu, byla srážka dvou vzájemně si odporujících představ o konci světa: triumfální ideje naplnění světových dějin a apokalyptické ideje o konci světa. Byl to útok teroristické představy o zániku světa na představu o celkovém završení světových dějin.

Představy o „konci dějin“ směřují buď k cíli dějin nebo k samotnému konci dějin. Mají-li dějiny jeden předurčený cíl, pak je to jejich naplnění, a dějiny kráčí stupňovitě vpřed. Podle biblické tradice to je říše Syna člověka a »tisíciletá říše« Krista, podle antické představy je to »zlatý věk«, který má podle Ovidia vystřídat »věk železný«, podle moderních představ je to »říše věčného míru« (Kant) a »říše svobody« (Hegel). Pro Francise Fukuyamu, který byl tehdy na ministerstvu zahraničí ve Washingtonu, začal »konec dějin« v roce 1989 po pádu socialismu a vítězství kapitalismu a liberální demokracie.

Tyto představy o naplnění konce nazýváme *chiliasmem* nebo je označujeme za *miléniové*, pokud určují přítomnost, jako *mesiánské*.

Nachází-li naproti tomu dějiny své završení v konci světa, pak budou náhle ukončeny katastrofou. Podle biblické tradice je to »zánik světa«, podle antických představ »světový požár«; podle moderních obav to může být atomová nebo ekologická katastrofa a nejnovější katastrofa vyvolaná teroristickým činem. Takovéto představy o konci světa označujeme za *apokalyptické*. Nerozčleňují pokrok, nýbrž odnímají celé epoše dějin smysl. Světové dějiny jsou dějinami násilí a utrpení, které nemá smysl: jejich konec je na nich to nejlepší.

Kdo má moc, je vždy zainteresován na pokroku svých dějin a jejich globálního rozšíření a budoucnosti rozumí jako pokračování vlastní přítomnosti. Kdo je utlačován a cítí se ublížený, nemá zájem na pokračování dějin, které mu přinášejí utrpení, ale naopak na jejich brzkém ukončení. Komu tedy slouží představy o konci světa – jednom nebo druhým?

Velký soud dějin

Dvě mesiánské ideje určují ducha moderního světa: novověk tvoří epochální vědomí Evropy. Po starověku a středověku má novověk přinést třetí a tím i lidství završující epochu. Po mesiášstvím nabitým »novověku« může přijít pouze »konec časů«. Amerika byla a je pro přístěhovalce »Nový svět«, ve kterém má být každému dána svoboda. Mesiášské prvky »amerického snu« jsou proto také lehce rozeznatelné v americkém civilním náboženství i americké politice: symbol USA na každé dolarové bankovce nese příslib *novus ordo seculorum*: nového světového řádu. Tím je proklamován nový světový řád – ne pro jednu epochu, ale pro všechny časy. Jako je v *novověku* obsažena představa nového věku celého světa, tak i *nový světový řád* je pro celé lidstvo.

Mesiánské ideje ovlivňovaly od počátku sebevědomí USA: jako *the innocent nation* je Amerika – *the manifest destiny*, jako „město na hoře“ a „maják svobody“ – povolána „vykoupit svět“ a vybudovat „boží říši“ na zemi. To vytváří pocit svatosti, který patří *redeemer nation* (E.L. Tuveson, *Redeemer Nation. The Idea of America's Millennial Role*, Chicago 1968, 1980). Tyto ideje by mohly být pouze zástavní kusy z rétoriky amerických presidentů, kdyby zde nebyly dvě skutečnosti, které jim odpovídají:

1. Zatímco sovětský experiment, který chtěl

z mnoha národů vytvořit *nového sovětského člověka*, v roce 1989 s konečnou platností ztroskotat, pokračuje „americký experiment“ dále. Amerika je zemí přistěhovalců: *e pluribus unum*. Zda je tavicí kotlík, *melting pot*, přitažlivý pro různé rasy a náboženství nebo není? Vždy přicházejí nové a nové vlny imigrantů, nejnověji stále více Vietnanců. »Americký experiment« je experiment lidstva, ne jenom Američanů. Národy čekají na naplnění amerického příslibu nového světového řádu, který neuskuteční americký imperialismus, nýbrž pouze universální prosazení lidských práv. *All men are created equal*, praví se v americkém vyhlášení nezávislosti – ne jen Američané jsou si rovní! Mesiášská očekávání USA mohou tedy být uskutečněna jen v jednom světovém mírovém řádu, který je založen na lidských právech a na přirozeném právu.

2. Poslední prorok *nového světového řádu* Francis Fukuyama interpretoval »konec dějin« s pomocí svévolného výkladu Hegela od Alexandra Kojève, jako „svět bez alternativy“. Po roce 1989 triumfující Západ neposkytoval už žádnou reálně existující alternativu ke „kapitalismu a liberální demokracii“ a lidství konečně nalezlo v pluralitní demokracii, co hledalo ve všech svých politických experimentech už po tisíciletí: konec dějin ve světě bez alternativy. Čím dějiny kdysi byly, je nyní možno shlédnout už jen v „museu dějin“. Na konec konfliktu mezi Západem a Východem navázala od roku 1989 globalisace – to, co Západ byl a chtěl. Nyní mnoho lidí rádo hovoří o *jediném světě*, o *světovém společenství*, o *global village* nebo o našich měřítkách *civilisovaného světa*. Globalisace produkce a trhu, financí a koncernů, komunikačních systémů a kulturního průmyslu ale nepřinesla žádný světový mír, nýbrž nové konflikty a agresivní kapitalismus produkuje nové nerovnosti.

Fukuyama a Kojève Hegelovi rovněž špatně porozuměli: ne absence alternativy, nýbrž neohrazenost konfliktu ukončí dějiny. Dokud ale vystávají nové konflikty mezi národy, není v dohledu žádný »konec dějin« ani žádný mesiášský *nový světový pořádek*.

Apokalyptický fatalismus

Známe apokalyptické obrazy Posledního soudu, čtyř apokalyptických jezdců, závěreč-

ného boje mezi Kristem a Antikristem a zápasu Boha s ďáblem v údolí Harmagedonu. To je „náboženství utištěných“, které se vyjadřuje takovouto visí pomstý. To jsou pronásledování, na které v jejich bezmoci přicházejí všemocné sny. To jsou ti pokoreni, jejichž velký přelud se mění v přelud pronásledování. Ve všech epochách existovala apokalyptická theologie mučedníků, kteří v utrpení před sebou viděli pád bezbožné moci: zde

ona svrhává „velkou nevěstku babylonskou“. Protože nejsou universální a všechno opanují, mají všechna monotheistická náboženství jeden dualistický základ, který je dobře rozeznatelný v jejich apokalypse.

Existuje jeden pasivní apokalyptický terorismus: zánik světa je blížký a neodvratný, když přijde, budou praví věřící „vzati“, zatímco nevěřící budou zničeni. Dříve se pomyslelo na oheň z nebes, po roce 1945 na „atomový Harmagedon“ (Ronald Reagan). Jen máloco působí tak neblaze, jako tento apokalyptický fatalismus. Zatímco židovská a křesťanská apokalypsa chtějí v hrozcím nebezpečí vzbudit naději, je moderní, sekularisovaná apokalypsa čirý apokalyptický teror a nic než genocida.

Není divu, že dnes z této apokalyptické věštby hrozcící zločinem proti lidskosti povstal aktivní terorismus. Od pasivního očekávání konce nesnesitelně vzniklého světa k aktivnímu ukončení tohoto světa není daleká cesta: „Lepší hrůzný konec, než hrůzy bez konce.“

V uplynulém desetiletí jsme viděli celou řadu apokalyptických masových sebevražd: 1978 v Georgestownu, Guayaně, 912 členů jisté lidové sekty; 1993 ve Waco v Texasu, 78 přívrženců sekty Davidiánů; 1995 53 členů sekty Chrámů slunce v Kanadě a Švýcarsku, 1997 39 věřících jedné UFO-death sekty v San Diegu a před dvěma roky asi 1000 členů jedné katolické sekty Marie v Ugandě. Motivem jejich činu bylo spasitelské „vytrhnutí se“ z tohoto potápějícího se světa.

Apokalyptický terorismus může také vést k aktivní masové sebevraždě. I Džinghischán se cítil povolán k masové vraždě. „Já jsem boží odplata,“ měl křičet na obyvatele Samarkandu předtím, než začal masakr. „Potěšení z ničení je také tvůrčí potěšení,“ hlásal anarchista Michael Bakunin v 19. století. „Bez ničení není možno stavět,“ zněl Mao-Ce-tungův vzkaz Rudým gardám v Číně. Masový vrah Pol Pot v Kambodži vzal Maovu devisu vážně. Jeho Rudí Khmérové zavraždili dva miliony lidí na *killng fields* a zanechali po sobě zničenou zem.

Od 11. září 2001 jsme konfrontováni s novou kvalitou tohoto aktivního apokalyptického terorismu. Stávají se jeho aktéři atentátníky pro peníze, nebo z přesvědčení? Sebevražední atentátníci jistě z přesvědčení. Islámští teroristé se cítí být mučedníky své víry a jsou od jim rovných vysoce oceňováni. Z jakého přesvědčení vraždí? Po desetiletí jsou USA napadány zfanatisovanými davy v ulicích Blízkého Východu jako „velký satan“ a Západ je zavrhován jako zkažený „bezbožný svět“: materialismus, pornografie, rozpad rodiny, osvobození žen jsou jen některá obvinění.

Dosud to spíše vyvolávalo primitivní úsměv a Západ to nebral vážně. „Velký satan“ není ale nikdo jiný než apokalyptický „boží nepřítel“. Kdo ho oslabuje a pokořuje, je na boží straně a zaslouží si ráj. Pevná představa podstoupit s Bohem závěrečný boj proti nevěřícím, zřejmě ruší každou přirozenou lidskou zábranu zabíjet, umocňuje extasi z moci a sebevraždu mění v bohuslužbu. Sebevražední masový vrah z New Yorku a Washingtonu se cítili jako Bůh, který v závěru zničí bezbožné. Božím popravčí tak nepotřebovali žádné ospravedlnění pro masovou vraždu. Smysl terorismu je – teror. Po něm už nemá nic následovat. My máme co do činění s jednou málo známou formou islámské apokalypsy a s islámskou asijskou tradicí, která pochází z 10. století. Z této představy světa vycházejí i motivy teroristů. Jedna otázka zde zůstává: Vede silná víra k masovým vraždám?

Islám a moderna

Dialog mezi světovými náboženstvími je nutný, ale není to problém dne. *Clash of civilisations* (S. Huntigton) není výzva, před kterou stojíme. To, co trvá od 11. září 2001, je teroristická reakce radikálního křídla islámského fundamentalismu proti základům moderního světa, kterým je pro ně Západ. Rozmach západního světa doprovázela porážka jednoho velkého islámského státu. Pád Osманské říše v první světové válce, koloniální panství křesťanských států na Blízkém východě, založení Izraele po druhé světové válce a po roce 1989 se Západem spojená globalisace směřující k universálnímu modernímu světu musí „dům islámu“ urážet, zraňovat a islámskou ummu hluboce pokořovat.

Současně ohrožení nepostihuje vůbec západní svět, nýbrž islámskou společnost s její tradiční jednotou náboženství a státu, náboženství a kultury, náboženství a hospodářství. Může islám vybudovat nějakou alternativu k západnímu světu? Není to pravděpodobně, každopádně ne v tak nerozvinutých zemích, jako je Afghanistan nebo africké země.

Moderní svět přicházející ze Západu rozvíjí tři základní podmínky pro mírové spoležití různých náboženských společností v jedné občanské společnosti:

1. odluku náboženské a občanské společnosti, z které vychází odluka církve a státu,
2. uznání individuální náboženské svobody,
3. uznání lidských práv žen.

Přesně proti těmto třem podmínkám protestuje islámský fundamentalismus, který zavedl středověkou šariu a volá po svaté válce proti pozápadnějším islámským státům a západnímu světu. Islámské společnosti, které žijí na Západě, akceptují tyto podmínky, které jsou garantovány demokratickými ústavami. Moderní islámské státy, jakou jsou Turecko a Egypt, je více či méně převzaly. Vzdálily se tím Koránu? To musejí posoudit tyto společnosti samy. Exituje několik otázek, které vrhají světlo na možnou linii konfliktu mezi muslimy. Komu patří jejich lojalita: německému státu, jehož občany jsou, nebo ummě, bratrstvu všech muslimů? Znamená osobní náboženská svoboda i to, že osoby, které přestoupily na islám, mohou opět z něj vystoupit bez jakékoli osobní újmy? A naposled: má muslimský žák poslouchat svého německého učitele? Co mu říká mulla při výuce Koránu?

Křesťanská naděje

Moderní svět je otevřená společnost, otevřená pro postmoderní kulturu a ekologické reformy. Garantovat mír mezi rozličnými náboženskými systémy může ale jen tehdy, pokud platí zmíněné tři podmínky, s kterými Evropa a Amerika v 17. a 18. století překonaly náboženské války a vybudovaly nábožensky neutrální stát, sekulární společnost a tím i moderní svět. Jsou proto základem pro modernisaci i v jiných kulturách. Zatímco asijské kultury s tím mají malé problémy a globalisace tam měla úspěch, islámská tradice v arabských zemích má v tomto ohledu potíže a globalisace moderního světa se u nich nezdařila.

Také křesťanství zná odpovídající reakce na moderní svět v orthodoxním tradicionalismu, katolickém autoritářství a protestantském fundamentalismu, ale obecně chápe moderní svět jako osvobození:

1. jako osvobození od úlohy politického náboženství díky odluce církve a státu,
2. jako politické uskutečnění zkušeností svobody víry v demokratické náboženské svobodě,
3. jako veřejné uznání muže a ženy jako božích obrazů ve stejné důstojnosti a ve stejných právech.

Po 11. září 2001 se právě křesťanství, jako vyznání, bude muset rozhodnout k tomu, aby tyto tři základní podmínky bránilo proti každé formě fundamentalismu a jako životní podmínky svobody žádalo pro všechny náboženské společnosti.

Pro křesťanskou víru samu neexistuje ani nutnost završit světové dějiny ani apokalyptický příkaz k zničení tohoto světa, nýbrž jen síla k novému začátku. Smysl křesťanské naděje není v konci světa, nýbrž v počátku života. Základ této naděje je zmrtvýchvstání Krista a jeho způsobilost počínat v dějinách nové.

Jürgen Moltmann je emeritní profesor systematické theologie na Evangelicko-theologické fakultě Univerzity v Tübingenu